

MEZHEPLER ARASI ÖTEKİLEŞTİRME KARŐSINDA MEVLÂNÂ'NIN HOŞGÖRÜ ÖĐRETİŐİ*

Merve GÜL†

ÖZET

Bu alıŐma, insanlık tarihinde büyük etki bırakan din olgusu ile kitlelerin onu anlama çabasından kaynaklanan mezheplerin ötekileştirme sorununa karşı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) insan sevgisi ve evrensel barış vurgusuyla beslediği hoşgörü öğretisinin, birlikte yaşama idealine ışık tuttuğu tezini savunmaktadır. Genellikle karakteristik özelliklerini spesifik bir olay, kiŐi/kiŐiler yahut bir coğrafyaya borçlu olan ve zaman içinde kendilerine ait bir din anlayışı Şekillendiren söz konusu mezhebî oluşumlar, taraftarlarına doğru yol üzere olduklarını telkin etmenin yanında fikir atıŐması içinde oldukları diğer gruplarla mücadele etmek için de, onları inkâr etme (tekfir/aföroz) yoluna baŐvurmaktadırlar. Nitekim mezhep çatışmalarının sonucunda kitlelerin yaşadığı sosyal ve dini krizler ile bunları tetikleyen baskı ve ayaklanmalar toplumlar için ciddi kırılmaları beraberinde getiren tatsız birer tecrübe olmuştur. XIII. yüzyıldan bu yana toplumlara Őıfa dağıtan Mevlânâ'nın hoşgörü öğretisi, başta din anlayışı olmak üzere birçok hususta sahip olunan farklılıkların birer toplumsal zehre dönüŐmesini engellemeyi, bunun yerine farklılıkların birer zenginlik olduğunu kabul eden bakış açısıyla hâlihazırdaki sorunların çözümüne olanak sağlayacak güçlü bir panzehir ortaya çıkarmayı öngörmüŐtür. Bu bağlamda tarihsel örnekler üzerinden mezhep çatıŐmalarını ele alan alıŐma, Mevlânâ'nın hoşgörü öğretisini beslediği kavramlar ışığında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezhep atıŐmaları, Küreselleşme, Ötekileştirme, Mevlânâ, Hoşgörü.

MEVLÂNÂ'S TEACHING OF TOLARANCE

IN THE FACE OF INTER-SECTARIAN MARGINALIZATION

ABSTRACT

This study argues that Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî's love of mankind and teaching of tolerance, which he harbored with an emphasis on universal peace, lit the way for the notion of co-existence in the face of the problem of sectarian marginalization stemming from the phenomenon of religion which made huge impact on human history and the masses` constant endeavor to understand it. Sectarian formations, which has derived their characteristics from a specific phenomenon, person/ people or, a given geographical region and, in time, has developed a unique understanding of a religion of their own, often have recourse to declaring other groups with whom they are in conflict as blasphemous ones, while on the other hand, indoctrinating their followers with the idea of themselves being sole adherents of the "true path". Thus, social and religious crises, which the masses have gone through as a result of sectarian conflicts as well as oppression and upheavals that triggered all this, has become unpleasant experiences that ultimately brought about serious rifts among communities. Mevlânâ's teaching, which has had a healing power on communities since the 13th Century, aspired after preventing differences in many issues, notably religious, from turning into a poison, and instead yielding a potent antidote that could provide for resolution of existing issues, with a perspective that welcomes differences as richness. The study dealing with sectarian conflicts through historical examples aims to examine Mevlânâ's teaching of tolerance in the light of concepts that inspired it.

Keywords: Sectarian Conflicts, Globalization, Marginalization, Mevlânâ, Tolerance.

GİRİŞ

* Bu alıŐma 27-29 Nisan 2019 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen ASEAD V. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiŐtir.

† Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İŐlâm Bilimleri ABD

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana din olgusuyla tanışmış ve bunu değerlendirme gereği duymuştur. Bu değerlendirmenin sonucunda, mikro anlamda birey ve makro anlamda toplum yahut insanlık, dine karşı lehte veya aleyhte bir tutum takınma yoluna gitmiş ve böylelikle dinin zihninde bıraktığı etkiye göre bir anlayış ve fikir sahibi olmuştur.

Her ne kadar insanların ömrü fikirlerin ömrü kadar uzun olmasa da, her koşulda; fail olan insan, meful olan ise insanın ürünü olan fikirlerdir. Sosyal bir varlık olan insan, hangi çağda olursa olsun sahip olduğu fikrî duruşla, çoğu zaman farkında bile olmadan bir düşünce tarzının yaşamasına olanak sağlar. Bu insan bazen bir mezhebin ilk nüvelerine sebebiyet veren olay veya şahıslara yönelik bir anlayışın temsili olur; bazen de özgün din yorumuyla insanlığa yol gösteren ve yaşadığı çağı aydınlatan bilge bir kişilik olur. Bu açıdan küçük ya da büyük etki taşıyan tüm fikirler, insanların ölümlerinden sonra da yaşamaya devam eden düşünsel izlerdir. İnsanın yapısı ile ilgili olan bu durum, gerek mezheplerin ortaya çıkmasında etkili olması, gerekse çalışmamızda bahsini edeceğimiz mezhep çatışmaları, ötekileştirme ve hoşgörü tutumlarını temsil etmesi bakımından kayda değer görülmüştür.

Mezhepler, Peygamberler aracılığıyla insanlara gönderilip açıklanmış olan ilâhî mesajların ve dinî inanç esaslarının, Peygamberin yokluğunda ortaya çıkan yeni problemleri çözmek amacıyla yeniden ele alınma gereğinden doğmuş, ilmî ve fikrî birikime sahip insanî izlerdir. İlâhî vahyi anlama gayreti insanları, dinin kaynaklarına yöneltmiş, buradan elde edilen yorumlar ise dinî yaklaşımlar etrafında mezheplerin şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

Meseleye İslâm mezhepleri açısından bakıldığında, Kur'an-ı Kerîm'de yer alan müteşâbih ayetlerin varlığı, İslâm'ın insanlara tanıdığı düşünce hürriyeti, Peygamberin insanlara söyleyeceği şeylerin onun ömrüyle sınırlı oluşu, insanın yapısından kaynaklanan algılayış farklılıkları ve insanların karşılaştıkları dinî problemlere söz konusu farklılıklarla yaklaşımları mezheplerin doğuşunda etkili olmuştur. Özellikle İslâmiyet'i yeni kabul eden topluluklar eski medeniyetlerine ait birtakım fikirleri ve kültürel izleri beraberinde getirmiş, bu durumda çözüm bekleyen yeni sorunlar doğmuştur. Bu ihtiyacın zorunlu sonucu olarak müçtehitler ve fakihler içtihat faaliyetlerinin disipline edilmesi için müstakil bir ilmî disiplin olan "Usûlü'l-fikh"ı ortaya koymuşlardır. (Şaban & Dönmez, 2011) Neticede bir yol izlemesi gereken kitleler, coğrafi şartların ve buldukları ortamın ruhsal atmosferinin etkisiyle anlayışlarına uygun gelen din yorumuna katılarak karşılaştıkları problemlere bir açıklama getirme yoluna gitmişlerdir. Nitekim İslâm dünyasındaki mezhebî oluşumlar bu suretle teşekkül sürecine girmiştir.

1. MEZHEPLERİN DOĞRU YOLDA OLMA İDDİALARI VE BU BAĞLAMDA YETMİŞ ÜÇ FIRKA HADİSİ

İslâm dünyasında mezheplerin tasnifi konusunda gündeme gelen, ancak sahih olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmayan yetmiş üç fırka hadisi, çeşitli mezheplerce doğru olan tek yolun kendileri olduğu iddiasına dayanak gösterilmiştir. Bu rivayetler arasında en yaygın olanı, Müslümanların yetmiş üç firkaya ayrılacağı ve yetmiş ikisinin cehennemde, yalnız birinin cennette olacağı şeklindedir. (Kutlu, 2013)

Mezhepler tarihini inceleyen araştırmacılar ile erken dönem makâlât yazarları arasında bu rivayete itibar etmeyen ve karşı çıkan kimseler olduğu gibi mezheplerin sayısını bu konuda tasnif etmeye çalışanlar da olmuştur. Ne var ki bu rakamı doldurmanın tam anlamıyla mantıklı bir sonucuna ulaşılamamıştır. Buna rağmen ehl-i Sünnet âlimlerinin bir kısmı yetmiş üç fırka hadisini dayanak göstererek kendileri dışındakileri tamamen sapmış ve cehennemlik olarak yorumlamışlardır. Böyle bir atmosferde makâlât sahibi olan ehl-i Sünnet dışındaki âlimler, dini ve siyasi ayrışmanın belirginleşmesinin de etkisiyle, fırkaları tasvir ederken onların tarihsel durumlarından ziyade kendi fırkalarına ne kadar uzak olduklarıyla ilgilenmişlerdir. (Kutlu, 2013)

Aynı fikirde olmak, düşünmeyi öğütleyen İslâm dini için dahi bir zorunluluk değilken Müslümanların dini anlama ve yorumlama biçimlerini bu derece keskin çizgilerle birbirinden ayırması; şüphesiz dinî bütünlüğü zedeleyici ve hatta kırılmaları beraberinde getirecek nitelikte olumsuz bir etki oluşturmuştur.

Netice olarak yetmiş üç fırka rivayetinin esas alınması, fırkaların tasnifinde yargılayıcı ve kategorize edici bir üslup takınılmasına neden olmuştur. Bu anlamda her grubun diğerlerini bidat fırka ilan edip kendisini kurtuluşa eren fırka olarak tanıtmayı, makâlât eserlerine yerleşmiş en belirgin ötekileştirme örneğidir.

2. MEZHEP ÇATIŞMALARI VE ÖTEKİLEŞTİRME

Mezheplerin çatışma içinde olması; onların din kaynaklı birtakım değerleri, birbirlerinden farklı anlayışlarla yorumlama ve bu konuda ortak sonuca varamama probleminden doğan fikrî ve fiilî mücadeleye işaret etmektedir.

Uzlaşmazlık ve çatışma, toplumların yaşadığı tarihsel değişimlerin sonucu olan farklılaşmalardan kaynaklanır. Bir dini grup söz konusu olduğunda ise, anlayış ve yorumlarda kendini gösteren farklılaşmanın; coğrafyaya bağlı tutum, kültürel yaşayış, uygarlık düzeyi, eski inanışların dini anlama ve yorumlamaya etkisi gibi çeşitli sebepleri vardır.

Bireylerin, grupların yahut toplumların çatışma içinde olması, birbirlerinin varlığından haberdar olmalarından ziyade karşı karşıya gelmelerine ve temas halinde olmalarına bağlı görülmektedir. Bu anlamda küreselleşmenin din ve mezhepler arasında yüzleşme ve çatışmaya kapı araladığı bir gerçektir. Nitekim en genel anlamıyla küreselleşme, hayatın birçok alanına nüfuz ederek insanları tek tip bir dünya toplumu oluşturacak şekilde bütünleştiren süreci ifade eder. (Biçer, 2016)

Tarihsel örnekler göstermektedir ki din alanında yaşanan küreselleşmenin neden olduğu kutuplaşma, radikal ve marjinal çıkışları beraberinde getirmiş; bunun neticesinde ise mezheplerin birbirinden ayrıştığı noktalar iyice belirginleşmiştir. Bu tabloya bakıldığında küreselleşmenin, düşünce ve inanışlardaki aşırılığı tetiklemiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar evrensel bir din söz konusu olsa da bu durum değişmemiş, aynı dine inanan kesimlerin din anlayışı konusunda ortak bir noktada buluşması neredeyse imkân dışı olmuştur.

Küreselleşme sürecinde değişime karşı direnen, kimlik kriziyle karşı karşıya kalan ve sonuçta da bütünleşmeye yönelik bir karşı duruş sergileyen yerel unsurların varlığı; 1970'lerden itibaren dünya çapında dini ve milli akımların güç kazanmasına ve bölgesel blokların artmasına sebebiyet vermiştir. (Biçer, 2016)

Küreselleşme bağlamında, coğrafi keşifler ve sanayi devrimi ile başlayıp bilgi çağında da devam eden birtakım yeni durumların varlığı; yerel olsun global olsun, tüm din teorilerini bir yüzleşme ve hesaplaşmanın içine çekmiş durumdadır. Bu rasyonellik savaşında yerel inanışların bütüncül olmayan din teorileri, bütüncül olanlar karşısında küçülmekte ve kendi sınırları içinde eskisinden daha radikal bir yorum haline gelmektedir. (Çevik, 2003)

Buna benzer sosyolojik bir durum insanlık tarihinde de söz konusudur, şöyle ki; birbirinden farklı çıkarlar odağında bloklaşan fikrî yapılar, varlıklarını sürdürebilmek için hep ötekini üretmiş, kimliklerini ifade ederken öteki üzerinden konuşmayı tercih etmişlerdir. (Kaçmazoğlu, 2002)

Araştırmamızın öne çıkan meselesi olan ötekileştirme problemi ile beraberinde anılan damgalama/etiketleme tutumları, mezheplerin birbirlerine bakışını olumsuz yönde etkilemiş; tarih sahnesinde çok yerde karşımıza çıkan bu yargılayıcı tavır, bugün de tekrarlanmaya devam eden aşılması güç bir sorun halini almıştır.

Damgalama, insanların öteki olarak belirlediği kesime karşı gerçek ya da hayali özellikler yakıştırarak onları kategorize etme girişimleridir. (Karaca, 2012) Çatışmaya sebep olan ayrımcılık, önyargı, aşağılama, dışlama tutumları, mezhepler tarihi özelinde, tekfir, afroz ve heretik kabul edilme gibi ciddi problemleri beraberinde getirmiştir.

Yılmaz'a göre, ötekileştirmenin temelinde, farklılığa tahammül edememe ve farklılığı kendine bir tehdit olarak görme eğilimi yatmaktadır. (Yılmaz, 2010)

Her ne kadar tarihte ötekileştirmenin ilk örneklerini kestirebilmek zor olsa da, Binti'ye göre ötekileştirme anlamında bir topluluğu menfî damgalama âdetini ilk başlatan Yunanlılar olmuştur. Bu değerlendirmeye göre, Yunanlılar insanlığı Şark ve Garp olarak ikiye ayırdıktan sonra dünyanın merkezine kendilerini koymuşlardır. Bu şekilde, kendileri gibi olmayan ve düşünmeyen herkesi barbar damgalamasıyla ötelemiş ve ötekileştirmişlerdir. (Binti, 2017)

Mezhepler bağlamında ötekileştirme denince akla gelen en önemli örneklerden biri şüphesiz İslâm dünyasının hicri ikinci asrında görülmeye başlanan, mezhepler tarihi yazıcılığı ürünleridir. Bunlardan makâlât, milel, firâk ve tabâkât eserlerinde çoğu zaman mezhebi ayrışmanın etkisiyle tarafgir bir tutum sergilendiği görülmektedir. Neticede bir olay veya olgu üzerinde birbirine muhalif ve çelişki içeren kaynakların varlığı, tarihi anlatımların muğlak kalmasına neden olmuştur. Bu ayrışma ve çatışma ortamı, ilerleyen zamanlarda ve hatta günümüzde mezhepler tarihi araştırmalarının sağlıklı bir zeminde yapılmasını zorlaştırmış durumdadır.

Konuyla ilgili bir mezhep taassubu örneği olan ve hicri altıncı asırda Yemen'de yaşamış Sünnî âlimlerin mezhep algısını yansıtan Kitâbu'l-Firâk'tan bahsetmek yerinde olacaktır. Eserin yazarı Ebu Muhammed el-Yemenî'dir. Eserin yazıldığı ortamda Eş'arîlik, Ashâbu'l-Hadîs, İsmâîlîlik ve Zeydîlik gibi mezheplerin yaygın olup, bunlar arasındaki mezhebî rekabetin sosyal hayatı ve siyaseti etkilediği bilinmektedir. Toru'nun ele alıp incelediği ve ciddi tespitlerde bulunduğu söz konusu makalede; muhalifleri hakkında dışlayıcı bir dil kullanan Ebu Muhammed'in, yetmiş üç fırka hadisini haklı çıkarmak için söz konusu eseri ortaya koyduğu bilgisi yer almaktadır.

Yine bu değerlendirmelere göre, eser boyunca reddiyeci bir üslup kullanıldığı, görüşlerin tasvirinde seçmeci bir yol izlendiği, fırkaların marjinal görüşleri üzerinden tanıtıldığı, doğal karşılanabilecek nitelikteki görüşlerin zikredilmeden geçildiği, yer yer görüşlerin çarpıtıldığı ve hatta onları daha marjinal hale getirecek birtakım ilaveler yapıldığı görülmüştür. (Toru, 2016) Buna benzer makâlât türü eserler, mezhepleri şekillendiren unsurların -en yalın haliyle- gerçekte ne olduğu ve birtakım konularda ne görüş bildirdiği hakkında bilgi vermek yerine, mezhepler tarihi verilerini daha da anlaşılmasız boyutlara taşımıştır.

Problemin kaynağı bu eserlerin varlığı değil, niteliğidir. Nitekim makâlât eserleri, yalnızca mezheplerin kendi din yorumlarını yahut kimliklerini ifade etmek için yazılmamıştır. Bunun ötesinde muhaliflere yönelik fikri sahada bir mücadeleye girişilmiş, onların din yorumları en caydırıcı şekilde kötülenmiştir.

İlk etapta kasıtlı olmasalar da makâlât yazarlarının çoğu, benimsediği din yorumunu cennete giden tek yol olarak görmüş, -iyiliği emredip kötülükten men etme sorumluluğu gereğince- kendi mezhebini anlatmak için bu eserleri kaleme almışlardır. Ancak bunu yaparken de karşılarına çıkan en büyük engelin, fikir mücadelesi içinde oldukları muhalif din yorumları olduğunu görmüş ve işe onların yanlış yolda olduklarını anlatmakla başlamışlardır.

Her ne kadar mezhepler tarihi yazıcılığında yapılan bu tahrifat, bize o günün şartlarında hoşgörü ideali ile farklı olana tahammülün hesaba katılmadığı izlenimini verse de o zamanın koşullarında bu şekilde yumuşak bir üslubun kullanılmasını beklemek yersiz olacaktır. Zira Hz Peygamberin vefatı, en az İslâm dininin varlığı kadar yeni bir gelişmedir. Bu durum neticesinde söz konusu müellifler Hz Peygamberin rehberliğinden mahrum kalan Müslüman toplumu, cennete giden en doğru yol olarak gördüğü kendi mezheplerine çağırma dini bir sorumluluk olarak görmüşlerdir. Bu dini sorumluluk daha sonraları çok uzun ömürlü bir ideoloji olacak olan; iyiliği emredip kötülükten men etme düsturundan başlayıp, cennete giden yolun sancaktarlığını yapma, cihan hâkimiyeti ideali, halifelik meselesi ile ümmet bilincine kadar uzanan ve aslında küreselleşmenin İslâm dünyasındaki göstergesi olan ciddi meselelere kapı aralamıştır.

Semavi dinler içinde küreselleşme ve bütünleşme gayreti her devirde var olmuştur. İslâm'da cihat ve tebliğ, Hıristiyanlıkta ise haçlı seferleri ve misyonerlik faaliyetleri olarak görebildiğimiz bu gayret, mezheplerin yayılmacı politikalarının ve doğru yolda olma iddialarının bir gereğidir. Ancak bu bütünleşme gayreti mutlak anlamda bir hoşgörü ortaya koymadığı gibi, her zaman istenilen sonucu vermeyebilir. Din anlayışı bağlamında hâkim zihniyetin azınlık olanı kendine benzetmek istemesi bir çatışma doğurabilir. Böyle olduğunda da Hıristiyan dünyasında aforoz ve heretik kabul etme; İslâm dünyasında ise tekfir ve ibaha olarak karşımıza çıkan, hâkim zihniyetin azınlık olanı din dışı sayma ve ötekileştirme faaliyeti, zaten kopmaya hazır olarak bekleyen bu yapıları kendi bünyesinden tamamen koparıp atma sonucuna kadar gider.

İslâm mezhepleri içinde ibaha konusunda öne çıkarılan İsmâîlîlik de yine bu şekilde, gulat fırkaların yerilmesi gerektiği anlayışına maruz kalmıştır. Bu mezhebi konu alan muhalif erken dönem kaynaklarının, İsmâîlîliğin belli bir dönemine ait olan ve ibaha olarak yorumlanan mezhebi tutumlarını, onun tüm zamanlarına yaymak gibi karalayıcı bir yaklaşıma büründükleri görülmektedir.

Hâlbuki İsmâîlîlik tarih içinde birçok evreden geçmiş; ilk olarak hâkim iktidarlar karşısında kendi varlığını ve kimliğini korumak için setr adı ile anılan müphem bir devir yaşamış, sonrasında profesyonel biçimde yürüttükleri davet faaliyetleri sayesinde devrin yönetici sınıfını da kendi mezheplerine katmayı başarmış ve bununla da kalmamış kendilerine ait bir ulema sınıfı oluşturmuşlardır. Daha sonra zaman içinde yaşanan bölünmeler bu mezhebin terör faaliyetleri ve suikastlarla anılan Haşhâşî karakterini ortaya çıkarmıştır.

Bu anlamda İsmâîlîler hakkında yapılan ibaha suçlamalarının altında yatan sebeplerin başında özellikle bu son evrede Sünnî İslam'a karşı fiilî boyutlara varan mezhep çatışması içinde olmaları gelmektedir. Şîf- Sünnî çatışmasının ciddi boyutlara ulaştığı bu dönemde mezhepler tarihçiliği de sert bir üsluba bürünmüştür.

İsmâîlîler hakkında ileri sürülen ibaha iddialarının ikinci büyük sebebi ise başından beri din anlayışlarını bâtinî ifadelerle ortaya koymaları ve özellikle Hasan Sabbah döneminde etkili olan Ta'limiyye öğretisinin varlığıdır.

Diğer yandan yine İslam dünyasının mücadele içinde olduğu İran kaynaklı Manihaizm ve Mazdekîlik arasında pek fazla fark olmamasına karşın, Mazdekîliğe yönelik ibaha iddiaları Manihaizm'e kıyasla oldukça fazladır. Bunun sebebi de Mazdekîlerin, Fars devletinin son dönemleri ile Abbasilerin ilk dönemlerinde köylüleri ve yoksul halkı iktidara karşı kışkırtıcı söylemlere girişmesi olmuştur. (Avcu, 2013)

Görüldüğü üzere ibaha konusunda İsmâîlîler ve Mazdekîler benzer şekilde muamele görmüş, hâkim iktidarlara karşı tehdit oluşturdukları andan itibaren onlara karşı mücadele gereği duyulmuştur. Bu anlamda ibahanın, mezheplerin çatışma içinde olduğu durumlarda bir çeşit etkiye tepki verme biçimi olduğu değerlendirilebilir. Bu tarihi arka plan dolayısıyla, gerek İsmâîlîler gerekse diğer gulat fırkalar hakkında gündeme gelen ibaha iddialarına ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Diğer yandan Hıristiyanlıktaki aforoz örnekleri ötekileştirme ve mezhep çatışmaları konusunda kayda değerdir. Hıristiyanlıkta heresy (sapkın) nitelemesi, ana dini gruptan kopan alt grubu aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılır. Hıristiyanlıkta bilinen üç büyük mezhepten birincisi olan Katolik mezhebi dinî merkezîyetçi karakter taşıması hasebiyle aynı çizgide olmalarını beklediği diğer grupların dine uyuşmayan yorumlarını gördüğünde onları aforoz etmiştir. II. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan birtakım Kristolojik tartışmalar Hıristiyan dünyasında yeni ayrımlara yol açmış, Kilisenin bütünlüğünü sarsacak derecede tehlike arz ettiği düşünülen bazı gruplar aforoz edilmeye başlanmıştır. (Aydın M. , 1998)

Hıristiyanlık içinde en büyük Kristolojik tartışmalar IV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Arianizm mezhebi bu tartışmalardan doğmuş ve benimsediği teslis karşıtı görüşler neticesinde aforoz edilmiştir. Arianizm'e göre Mesîh, Tanrı ile aynı özden gelmez, O'nun oğlu da değildir, yalnızca Tanrı ile insanlar arasında aracı olması için gönderilmiş bir insandır. Arius'un savunduğu bu fikirler, Kilise içinde ciddi tartışmalara dönüşmüş ve Roma İmparatorluğu'nun bütünlüğünü tehdit eden bir durum olarak değerlendirilmiştir. İznik Konsili'nin (325) toplanma nedeni de olan Arianizm, bu toplantıda aforoz edilmiştir. (Aydın F. , 2015)

Arianizm ile benzer zamanlarda Kiliseden kopan Apollinarianizm ise, Hz İsa'nın tam bir tanrılık kazandığını, ancak tam bir insanlığı oluşturmadığını iddia ettiğinden, Kilise tarafından ilk büyük Kristolojik sapkınlık olarak değerlendirilmiştir. (Aydın M. , 1998)

Nestorianism adındaki Hıristiyan mezhebi, İsa'da tanrılık ve insanlık unsurlarının birbirine karışmadan bulunduğunu ve yeryüzünde yaşarken İsa'da baskın olan unsurun insanlık olduğunu iddia etmiştir. Bu yorum neticesinde Meryem, tanrı taşıyan olarak değil de insan taşıyan olarak değerlendirildiğinden Efes Konsili'nde (431) söz konusu mezhebin görüşleri reddedilerek bu görüşün savunucuları aforoz edilmiştir. Ancak Arianizm gibi bu görüş de tarihte yaşamaya devam etmiş; Urfa, Nusaybin ve Antakya'da varlığını sürdürdüktan sonra İstanbul'un baskıları sonucu ilk olarak İran'a sığınmış, ardından Hıristiyanlığı tüm Orta Asya ve Çin'e taşıyan yaygın bir mezhep olmuştur. (Aydın F. , 2015)

Bunu takip eden zaman içinde yine bir başka hareket Pelajianizm adıyla ortaya çıkmıştır. Aslı günahı inkâr eden bakış açısıyla insanın kendi kurtuluşunu sağlayacak iyilik yapma gücüne sahip olduğunu ileri süren bu hareket de yine diğer örneklere benzer şekilde aforoz edilmiştir. (Aydın M. , 1998)

Katolik ve Ortodoks Kiliseleri, Hıristiyan dünyasındaki en büyük ayrımlardan biridir. Katolik mezhebi Roma, Ortodoks mezhebi ise İstanbul merkezinde kimliğini oluşturmuş durumdadır. Söz konusu çekişmeler yukarıda bahsi geçen Arianizm'in İstanbul merkezinde resmi mezhep olarak benimsenmesiyle başlamıştır. Ancak daha sonra bu iki kutup arasında, birbirlerine denk imtiyazlara haiz olma, kiliselerde ikonların bulunup bulunmaması gerektiği ve İstanbul Patrikliği görevinin hangi şahsiyetlere verileceği gibi konularda yaşanan çatışmalar, birbirlerini aforoz etmeleriyle resmi bir ayrılığa dönüşmüştür. Bu ayrılık neticesinde Katolik ve Ortodoks adında iki mezhep ortaya çıkmıştır. (Eroğlu, 1999)

Sosyal ve teolojik problemlerin yanında reformcu özelliğiyle de öne çıkan Protestan hareketi ise, XV. Yüzyılın sonlarında Kilisenin merkezileşmesine ve geleneksel dogmalar sergilemesine bir tepki olarak doğmuştur.

Buna benzer şekilde toplumları parçalara ayıran dini kırılmaların telafisi neredeyse mümkün değildir. Ancak yine de Katolik Kilisesi, heretik kabul ederek aforoz ettiği dini grupların sebep oldukları kargaşayı önlemek için çeşitli misyoner tarikatlar oluşturmuştur. (Aydın M. , 1998)

Bu zaviyeden bakıldığında Hıristiyan Dünyası için misyonerlik faaliyetleri, ideolojik anlamda bir bütünleşme -dolayısıyla küreselleşme- gayretini ifade eder. Her dinde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da anlayış farklılıklarından doğan söz konusu mezhepler, bir dinî inancın birden çok yorumunu dile getirmiş olsalar da bu durum, ana karakteri oluşturduğuna inanan kesimce, din olgusuna bir müdahale ve dinin varlığına karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Katolik mezhebinin bu endişesi kendisini ilk olarak aforoz örneklerinde göstermiş, ardından ise bütünleşme anlamında bir önlem almak amaçlı misyoner tarikatlar kurmasına neden olmuştur.

Gerek İslâm'da gerekse Hıristiyanlık'ta farklı olana tahammül gösterememenin sonucu olan dini ayrışma, yabancılaşma, bloklaşma ve mezhep çatışması sorunlarına karşı sunulabilecek önerilerin başında, onarıcı etkiye sahip bir bütünleşme çabası olan hoşgörü erdemi gelmektedir. Hoşgörünün hayata geçirilmesi ciddi bir meseledir. Ancak bu insanlık ödevi, Mevlânâ'nın yol göstericiliğiyle hazır bir reçete mahiyetinde önümüzde durmaktadır. Zira onun hoşgörü öğretisi, din ve mezhep çatışmalarından haberdar olduğu halde bunu gündeme getirmeden, kutuplaşmalar arasındaki uçurumu sevgi merhemiyile kapatma niyeti taşıyan uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemektedir.

3. MEVLÂNÂ'NIN İNSANLIĞA YÜKLEDİĞİ ÖDEV: HOŞGÖRÜ

Mutasavvıf, şair ve bilge kişiliğiyle insanlık tarihinde iz bırakan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya koyduğu görüşler, günümüzde halen geçerliliğini koruyan sağlam bir tefekkür sistemi oluşturmuştur. Onun sonsuz huzur, ilâhî rahmet, sevgi, kardeşlik ve hoşgörü temasıyla yazılmış eserleri, on binlerce beyitlik hacmiyle hikmet ve irfan kaynağı olarak insanlığı aydınlatmaktadır.

Hoşgörü, Mevlânâ'ya göre, insan sevgisinin temelini oluşturan en önemli düşünce ve onun kazanılmasını sağlayan en sağlam yol olup, başka inanç ve kanaatlerden rahatsız olmama, bunlara saygı duyma erdemini ifade eder. (Yazoğlu, 2017)

Mevlânâ'nın kâinatı da içine alan hoşgörü ve insan sevgisi, din, dil, ırk, mezhep ve sınıflar üzeri bir hal almış durumdadır. Başta hoşgörü olmak üzere Mevlânâ'nın öğretileri, tüm dinlerin mensuplarını ve tüm insanlığı kucakladığından, yol gösterici şahsiyeti tüm dünyanın dikkatini çekmiş ve 2007 yılı UNESCO tarafından Mevlânâ yılı kabul edilmiştir. (Şimşek, 2017)

Mevlânâ'yı tarihin müstesna şahsiyetlerinden biri yapan şeylerin başında dinî ilimlere vakıf oluşuyla beraber İslâm'ın özünü iyi bilmesi gelmektedir. Bunun yanında yaşadığı devrin fikir akımlarını iyi tanıyan Mevlânâ, tasavvufî, ilmî ve felsefî temelleri olan güçlü bir tefekkür ortaya koymuştur. Bu tefekkür dünyası, izahı güç felsefî ve kelâmî meseleleri dahi her kesimden insanın anlayabileceği biçimde ifade gücüne sahiptir. (Yeniterzi, 1997)

Diğer yandan Mevlânâ'nın dünyaya bakışını ifade eden şiddet karşıtı söylem, toplumların birlikte yaşama idealine ışık tutmaktadır. Nitekim tarih boyu yaşamış milletler özlüklerinde hep bir renk çeşitliliği barındırmış ve bu renklerin uyum sağlayıp sağlayamamasına göre şekillenmişlerdir. Bu bağlamda küreselleşme ve beraberinde getirdiği birtakım unsurlar, toplumlar için iki seçenek sunar: bölünerek yollarına devam etmek ya da farklı olana tahammülü öğrenerek bütün bir şekilde mevcudiyetini sürdürmek.

Mevlânâ şiddet karşıtı söyleminde, farklılıklardan doğan çatışmanın, öfke kontrolü, sevgi ve şefkatle yenilebileceğini ifade eder. Küreselleşmenin bugün geldiği noktada farklılıklarından arındırılmış yeni ve homojen bir toplum inşa etmek mümkün değildir. Ne var ki, bundan sekiz yüz yıl önce küreselleşmeden haber veren Mevlânâ'nın şahit olduğu dünyada günümüzdekine benzer durumlar söz konusu olmuştur. O günün şartlarında Mevlânâ

dünyanın bir ev olduğunu ifade ederek şu sözleri söylemiştir: “Bir şarklı Mağrib’e geldi. Fakat şarktan gelen niçin garip olsun? Çünkü bütün âlem bir evden fazla bir şey değildir. O sadece bu evden o eve gitmiş yahut evin şu köşesinden bu köşesine geçmiş demektir.” (Mevlânâ, 1990).

Yukarıdaki ifadeler ışığında küreselleşmenin yeni bir konu olmadığı ve Mevlânâ’nın bu durumun farkında olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Şems’in, Mevlânâ’ya seslenişlerinde “ey dünya ve mana nakitlerinin sarrafı” ve “dünya sarrafı” hitaplarını kullanması (Öngören, 2004), çalışmamızla ilgili olarak dikkat çekici bulunmuştur. Şayet buradan Mevlânâ’nın dünyayı iyi tanıması anlamı çıkarılacak olsa, kolaylıkla şunu söyleyebiliriz ki, bu durumda onun hoşgörü idealini canlandıran sebeplerin başında, farklı coğrafyaları, kültürleri ve inanışları tanıması gelecektir. Nitekim yaşadığı çağın koşullarına bakılırsa onun yaşantısında büyük yer tutan seyahat etme işi, yalnızca bir noktadan diğerine transfer olmak değildir. Bunun da ötesinde aylar süren bir deneyim söz konusudur. Seyahat etmenin bir de, yol boyunca birbirinden farklı din, mezhep, ırk ve kültürden insanlarla karşılaşma ve yaşantılar edinmeyle ilgili bir boyutu vardır. Peki, bu yaşantılar Mevlânâ’nın hoşgörü anlayışına nasıl katkı sağlamış olabilir?

Bu sorunun cevabını, Mevlânâ’nın hoşgörü kavramının temeline neler koyduğunda aramak yerinde olacaktır. Hoşgörü bağlamında insanın taşıdığı değer ne olduğu hususunda Mevlânâ, insan için, kâinatın kalbi ve yaratılmışların en şerefliyi ifadelerini kullanır. Bu anlamda onun insan sevgisi ile ilgili görüşleri, hümanizmin dar kalıplarındaki tanrıdan koparılmış insan anlayışının çok üzerinde; Yaratıcının yeryüzündeki halifesi olan ve ilahî tecellileri üzerinde barındırdığı için değer taşıyan bir varlık olduğu yönündedir. (Taş & Kıroğlu, 2017)

Diğer yandan Mevlânâ öğretisinde tasvir edilen ideal insanın ibadetlere bağlı kalarak gerçek kulluğa erişeceği ve bu seviyenin de kendisine otokritik yapma özelliği katacağı bilgisi yer almaktadır. Bu itibarla kusur ve ayıbı kendinde arama düsturu gelişen insan, nihayet sosyal ve ahlaki hoşgörüye ulaşır. (Yazoğlu, 2017)

Mevlânâ’nın hoşgörü öğretisine göre, insan dinî inanışının ne olduğuna bakılmaksızın, hoş görülmelidir. Mevlânâ, bir Müslüman olarak İslâm dinine inananların düştüğü ihtilaflarla ilgilenmekle kalmamış, aynı zamanda diğer dinlerin mensuplarına da aynı hassasiyetle yani hoşgörüyle yaklaşmak gerektiğine inanmıştır. Çünkü onun evrensel boyuttaki din anlayışı tüm insanlara ulaşmayı hedeflemektedir.

Her ne kadar kendisine ait olmadığı yönünde araştırmalar ve birtakım tespitler (Şafak, 2009) olsa da “Ne olursan ol, yine gel...” rubâisi; Mevlânâ’nın evrensel karakterli mesajına uygun olmasıyla birlikte, ortaya koyduğu hoşgörü erdemini destekler mahiyettedir. Yaşadığı zaman dilimindeki tasavvufçuların çoğu tarafından kullanılan bu rubânin, Mevlânâ’nın çağrısına da tercüman olmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlânâ’nın Kur’an ve Sünnet çizgisinde şekillendirdiği hoşgörü öğretisi aynı zamanda pratik olarak da insanlara yaklaşımında kendini göstermiştir. Bir Rum duvar ustası Mevlânâ’nın evinde ocak yaptığı sırada orada bulunan dervişler şaka olsun diye ona: *Niçin Müslüman oluyorsun? Dinlerin en iyisi İslam dinidir*” demişler, buna cevaben Rum usta:

“Elli senedir İsa'nın dinindeyim, dinimi terk etmek konusunda ondan korkuyor ve utaniyorum” demiştir. Bu sırada Mevlânâ kapıdan içeri girmiş ve: “İmanın sırrı korkudur, her kim Tanrı'dan korkuyorsa Hıristiyan da olsa din sahibidir, dinsiz değildir” deyip dışarı çıkmıştır. Mevlânâ'nın kendisi gibi düşünmeyen ve inanmayanlara da değer verdiğini ifade eden bu sözlerinden sonra Rum usta hemen şehâdet kelimesini söylemiş ve Müslüman olmuştur. (Eflâkî, 1987)

Mevlânâ'nın yaşamını hoşgörüyü temsil etmesi açısından değerlendirirken, cenazesine katılım gösteren çeşitli inanç mensuplarının varlığını da ifade etmek gerekir. Sultan Veled'in anlattığına göre, Mevlânâ'nın cenazesine her din ve mezhepten çok kalabalık bir insan topluluğu katılmıştır. Müslümanlar onu Hz Muhammed'in nuru ve sırrı, Hıristiyanlar kendilerinin İsa'sı, Yahudiler ise kendilerinin Mûsâ'sı olarak görmüşlerdir. (Öngören, 2004)

SONUÇ

Din olgusunun varlığı, en az insanlığın yaratılışı kadar kadim bir meseledir ve insanın düşünen bir varlık olarak yaratılması, onu birtakım tercihler yapması konusunda özgür bırakmıştır. Hal böyle olunca, dinlerin teorik şemaları, insanlığın algı süzgecinden geçerken mezhepler adını verdiğimiz din yorumları şeklinde tezahür etmiştir. Dinler ve mezhepler bağlamında kaçınılmaz bir netice olarak ortaya çıkan farklılaşmalar, toplumların ve kültürlerin birbirine öteki olarak bakmasına ve çatışmaya kadar gidebilecek olan gruplaşmalara yol açmıştır.

Dünyanın küresel bir bütün olmaya her geçen gün daha çok yaklaştığı günümüzde, söz konusu farklılıkların eskisinden daha sıcak bir gündem ile çatışmalara sebebiyet verme tehlikesi yüksektir. Buna karşı hoşgörü ve sevgi temelinde bir niyet ortaya koymak gerekmektedir. Aksi takdirde öteki olanın düşman olarak algılanması, toplumdaki güven, sosyal barış ve huzur ortamını yok edecektir. Bu koşullarda yaşamayı hiç kimse istemez. Ancak bir şeyler yapılmadıkça bu olumsuz durum kendiliğinden silinip gitmeyecek; dahası, büyümeye devam eden bir problemler yumağına dönüşecektir.

İnsanlığın ortak geleceğinde iyi şeylerin olması için din ve mezhep çatışmalarının önüne geçilmesi gerekmektedir. Nitekim Mevlânâ'nın büyük bir köy niteliğinde bulunduğu küresel dünyada, farklı olmadan edemeyen insanlığın, birlikte yaşamak dışında bir seçeneği yoktur.

Bu çıkmaza bir çare bulmak gerekirken ancak ne yapılacağıyla ilgili hazır bir çözüm bulunmamaktadır. Bunun için en doğru yol, olan biteni Mevlânâ'nın yaptığı gibi en geniş çerçevede -küresel boyutuyla- anlamaktan geçmektedir. Bu zaviyeden bakarsak, Semâvî dinlerin özünde barındırdığı uzlaştırıcı ve bütünleştirici unsurların, vahyin muhatabı olan insandan tabiri caizse çözüme dayalı bir proje beklediği yorumuna ulaşılabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de sık sık düşünmeye vurgu yapılmaktadır. Düşünen insan çare üretmek için bir niyet ve davranış ortaya koyacaktır. Mevlânâ'nın çabası ise tam anlamıyla burada kendini göstermektedir. Niyet sevgi, davranış ise hoşgörü olmaya başladığı zaman tüm insanlık huzur ve barış ortamına kavuşabilecektir.

Kâinatı kucaklayan tefekkür dünyasını Kur'an ve Sünnet çizgisinde şekillendiren

Mevlânâ'ya göre insan, sevgi sebebiyle yaratılmıştır ve Allah'ın âlemdeki yansıması olduğundan hangi inancı taşırsa taşısin ona sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmak gerekmektedir.

Din, mezhep, kültür ve medeniyetlerin karakterini yansıtan farklılıklar, ona göre olağan şeylerdir ve o bunları tepkiyle karşılamaz. Bu durumu bir tepkiyle alevlendirmek yerine hoşgörü merhemini kullanır. Farklı olanlar arasındaki öteki-lik bu sayede hoşgörü merhemini emer ve acı verici bir yara olmaktan çıkar.

Mevlânâ'nın, insanlığa bir ödev olarak yüklediği hoşgörü öğretisini mühim bir mesele olarak görmek, niyet ve bilincin uyanması açısından önemlidir. Onun ilahî mesajların özünde gördüğü ve tüm insanlığa yüklediği bu ödev, hayatın her alanında hoşgörü temelli bir gelecek inşasına olanak sağlayacak bir hazırlık gerektirir. Bunun için de eğitimin, politikanın, dinî ve sosyal hayatın gözden geçirilmesi gerekmektedir. Hoşgörü ödevini yapmaya bugünden başlanıldığı takdirde gelecekte, sahip oldukları farklılıkları zenginlik olarak gören bir insanlık toplumundan söz edilebilir.

KAYNAKÇA

AVCU, A. (2013). Bir Ötekileştirme Aracı Olarak İbaha: İsmâîlîlik Örneği. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 355-390.

AYDIN, F. (2015). Hıristiyanlık. Sakarya, Türkiye. 02 02, 2019 tarihinde http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi8777Jp67iAhXfwcQBHeWeDYyQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fcontent.lms.sabis.sakarya.edu.tr%2Fuploads%2F58755%2F33472%2Filitam-h%25C4%25B1ristiyanl%25C4%25B1k_2012-13.pdf&usq=AOvVaw2bOBuNNZyrqqKOGjB1Yhe

AYDIN, M. (1998). Hıristiyanlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 353-358). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BİÇER, R. (2016). Küreselleşme ve Mezhep Çatışmaları. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 361-375.

BİNTİ, H. (2017). Ötekileştirme (Beriki'nin Kıskaçında Öteki). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (3), 1-9.

ÇEVİK, M. (2003). Global Köyde Dinlerin Sonu mu? *Dinî Araştırmalar*, 6 (17), 163-177.

EFLÂKÎ, A. (1987). *Menâkibu'l-Ârifîn* (Cilt 1). (Çev: T. Yazıcı) İstanbul.

EROĞLU, A. H. (1999). Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Nedenleri. *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 387-413.

KAÇMAZOĞLU, H. B. (2002). Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme. *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma-Çatışma Bütünleşme-II* (s. 216-228). Ankara: Sosyoloji Derneği Yay.

KARACA, M. (2012). Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine. *Dicle*

Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi (18), 226-238.

KUTLU, S. (2013). *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi.

MEVLÂNÂ. (1990). *Fîhi Mâ Fîh*. (Çev: M. Ü. Anbarcıoğlu) İstanbul.

ÖNGÖREN, R. (2004). *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* (Cilt 29). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

ŞABAN, Z., & DÖNMEZ, İ. K. (2011). *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkh)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ŞAFAK, Y. (2009). Mevlânâ'ya Atfedilen “Yine Gel...” Rubâîsine Dair. *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi*(24), 75-80.

ŞİMŞEK, A. D. (2017). Hoşgörü üzerine. *Hukuk Gündemi Dergisi*(1), 44-47.

TAŞ, H., & KIROĞLU, K. (2017). Mevlânâ'nın Dinler-üstü Bir Hümanist Olduğu Savı Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 12(13), 557-576.

TORU, Ü. (2016). Mezhep Taassubunun Fırka Tasvirine Etkisi (Kitâbu'l-Fırak Örneği). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(2), 157-183.

YAZOĞLU, R. (2017). Mevlânâ ve Batı Düşüncesindeki İnsanlık Sevgisinin Karşılaştırılması. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 1-13.

YENİTERZİ, E. (1997). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

YILMAZ, H. (2010). “Biz”lik, “Öteki”lik, Ötekileştirme ve Ayrımcılık: Kamuoyundaki Algular ve Eğilimler. İstanbul: Açık Toplum Vakfı ve Boğaziçi Üniversitesi.